

משה כהן

סוגיות 'מתה מלחמת מלאכה'

- א. מבוא
- ב. דיון בטעם הפטור
  - 1. שיטת הרשב"א
  - 2. שיטת הרמב"ן
- ג. הציגת בעייתיות בפסק הרמב"ם
- ד. הסבר נוסף לטעם הפטור ולפיו פיתרון לפסק הרמב"ם

א. מבוא

פטור שوال מהיקוב תשולם על בהמה שמתה מלחמת מלאכה נידונו לראשונה בגמרא
(בבא מציעא צו, ב):

איבעיא להו : כחש בשר מלחמת מלאכהמאי? אמר ליה ההוא מרבן ורב
חלקיה בריה זרב אויא שמייה : מכלל דכי מתה מלחמת מלאכה מהיכיב? נימא:
לאו לאוקמא בכילתא שאילתתא. אלא אמר רבא : לא מיבעיא כחש בשר
מלחמת מלאכה דפטור, אלא אפילו מתה מלחמת מלאכה - נמי פטור. דאמר
לייה : לאו לאוקמא בכילתא שאילתתא.

מספר בעיות מתעוררות בהקשר למקרה זו :

א. מדוע פטור זה אינו מופיע בתורה¹ או במשניות כייתר הפטורים של השומרים (ובכללים
פטורי השואל)? ניתן לומר שפטור זה אינו מופיע בתורה או במשניות מפני שהוא פשוט

¹ הרב כשר (תורה שלמה לשמות כב, יג, סימן רפו, ובהרחבה בהערכותיו שם) טוען שמקור הדיון הוא
במדרש הגדול בשם המכילתא דרשבי' לפרשנת משפטים (שםות כב, יג): "בעליו אין עמו שלם ישלם,
מכאן אמרו השואל משלים את הכל חוץ מן המיתה בשעת מלאכה, ובבלבד שלא ישנה". אמנים מדרש
הגadol (חובב בתימן ע"י רבי דוד עדני במאה הארבע עשרה) מtabס על מדרשים שלא שרדו לפניו, ובין
השאר גם על מכילתא דרשבי', אך כבר העירו רביהם, שאין להסתמך על מדרש הגadol, כי פעמים דבורי
mobaim מהגמרה ואף מהרמב"ם. יתר על כן, לאחר שנחשף חלק גדול מן המכילתא דרשבי'
(מהדי' אפסטיאון-מלמד, ירושלים תשטי'ו) ובכלל זה המכילתא לפסק זה, ניתן לראות שקטעו זה אינו
מורפיע שם.

להבנה, ונוצר מהגדרת השמירה הבסיסית של השואל, או לחילופין לומר שאינו נובע כלל מדיני שומרים אלא מוגרים חיצוני, ולכן לא הובא בכלל דין שומרים. שתי גישות אלו יחוו את מוקד העיון בחלקו הראשון של המאמר.

ב. הרמב"ן תמה, מדוע שوال, שכidue מחויב באונסין, יהיה פטור במקורה והבהמה מתה מלחמת מלאכה. הלא, אם שوال חייב באונסין, פירושו של דבר שאין צורך בקשר בין לבין האונס כדי לחייבו, ואם כן, על אחת כמה וכמה עליו להתחייב כאשר הוא הגורם לאונס והקשר אליו ישירות? עיקר הדיוון בראשונים הוא סבב שאלת הרמב"ן על טעם הפטור, ובגינה מתחפחים שאלות ודיונים נוספים.

ג. מדוע הפטור של מטה מחמת מלאכה מובא בغمרא באמצעות הדיוון על פטור 'בעליו עמו', שהוא פטור אחר של שوال? ניתן לטעון כי יש קשר מוחותי בין שני סוגי הפטור, ונבחנו אפשרות זו בהמשך דברינו.

ד. עיון נוסף בקטוע שצוטט לעיל מראה שבଘינט הגمرا טעם הפטור **בפחש** מלחמת מלאכה פשוט. הבעיה מתעוררת דווקא בפטור של מטה מחמת מלאכה, ויש להבין מדוע. ניתן להציג שתי אפשרויות לפיתרון - האחת, שיש לחלק בין שני המקרים, והשנייה, שדיוק זה אינו מוכחה ונitin להסביר אחרת את הגمرا.

אנו נסוק בשני מוקדים. המוקד הראשון יהיה סבב הדיוון בראשונים בעניין טעם הפטור של מטה מחמת מלאכה וכל הנלווה לו. המוקד השני יהיה בפסק הרמב"ם בדיון זה - הצגת הביעיות שבו ופתרונה באמצעות הבנה מוחודשת בסוגיה.

ב. דיוון בטעם הפטור

1. שיטת הרשב"א

הרשב"א בסוגייתנו מפרש את טעם הפטור של מטה מחמת מלאכה (מובא בשיטה מקובצת ד"ה 'אבל הרשב"א כתוב'):

ודאי מאן דמשאל פרה לחברו למלאכה **מיידע ידע דעתך לאבחןשי** בבראה
دلאו לאוקמה בכילתא שאלה ואפילו הבוי לא שם ליה **מעיקרא** בבחשא
וכיוון דלאו בבחש קפיד אף במטה מחמת מלאכה נמי לא קפיד דמה לי
קטלה כל מה לי קטלה פלאגא.

דברי הרשב"א ניתנים להתרפרש בשני פנים:

א. אדם המשאל חף לחברו מקבל על עצמו את כל הקלקולים האפשריים הסבירים שייגרמו לחפש במהלך השימוש בו. דבר זה הוא הנΚרא "הקנתה הפירות" שייצרו מוחץ.

ב. משמעות השאלה היא ויתור על **הבלתי טבעי** הנגרם לחוץ בשל השימוש בו, ומכיון שכך אין חייב את השואל על בלאי זה.²

לפי שני הסבירים הרשב"א מוסיף שכש שכך הדין בכחש, כך הדין אף במתה. לשיטתו, המתה מהויה למעשה סוג של כח משומש שלולם לא ניתן לדעת מתי הפרה תמות - יכול להיות שהיא תשודך רק עוד יום אחד, אך גם יכול להיות שהיא תשודך שנה שלימה. מכיוון שכך ניתן למעשה לומר שהכל נע במשמעות אחד הנקרא 'כחש'.

נפקא מינה בין שני הסבירים קיימת במקורה המובה בשם הרמ"ה (טור חמשון משפט חמ', ג). הרמ"ה כתוב, שם אדם שאל פרה לכלת למקום ידוע, ואנסו אותה ליטאים בדרך, והוא פטור מדין מתה מלחמת מלאכה. ה"מחנה אפרים" (חלות שאלת ופיקדון סימן ז) נתה להסביר את טעמו של הרמ"ה על פי שיטת הרשב"א, ואמר שהמשאייל ידע שהבהמה תנחש ומלח על כך, וכך גם כאן, המשאייל ידע שהבהמה עלולה להיות על ידי ליטאים ומהל על כך.

כאן ניכר ההבדל בין הסביר הראשון ברשב"א לבין הסביר השני. לפי הסביר הראשון סיבת הפטור היא מחלת המשאייל על כל הקלקולים הסבירים שייגרמו לחוץ, ואם כן פטור זה שיאך אף במקרה זה, והשואל יהיה פטור מתשולם. לעומת זאת, לפי הסביר השני סיבת הפטור היא מחלת המשאייל רק על הבלאי הטבעי הנגרם כתוצאה מהשימוש בחוץ, וא"כ כאן אמר שאונס של ליטאים חרוג מלהיות בלאי טבעי שקשרו לבתמה היוות שזהו אונס חיצוני, והשואל יתחייב בתשלומי הפרה.

על פי הסביר זה של הרשב"א, ניתן להבין את הקשר לדין 'בעליו עמו', וזאת לאור דבריו הרשייר הירש. בפירושו לתורה (שמות כג, י-ז) מסביר הרשייר הירש³, שטעם הפטור בדי 'בעליו עמו' נובע מכך שהשואל (שהוא המעביר) אינו מחויב לשלם למשאייל (העובד) עבור נזקים הנגרמים לגופו עקב עבודתו, ומסתמא לא מקבל על עצמו אחריות יותר גדולה אף על החוץ ששאל. על פי הסבירנו בדעת הרשב"א, זהו בדיקת טעם הפטור במתה מלחמת מלאכה - השואל לא התחייב בעת השאלה לשלם על נזקים הנובעים מלחמת המלאכה.

² ניתן להבין הסביר זה על פי דבריו הרב אישר זלמן מלצר בספרו 'אבן האזלי' (חלות שאלת ופיקדון א, א). הגمراה (בבא מציעא קג, א) כתובת: "שואל אדם בטובו לעולם... ומהדר ליה קניתה". כלומר, שואל אדם גpesan בשולמו יוכל להחזיר אפילו רק כת שבורה. מכאן מדייק רב כי מחות השאלה היא שימוש בחוץ לצורך השואל ואפילו עד לשברתו, המוגדרת כסיום זמן השאלה ולא כאונס. חיוב התורה את השואל בתשלומיים, הוא על אונס ולא על עיקר השימוש בחוץ.

³ הסביר זה הוא שלא כפי פשט הפסוק "בעליו עמו" כלומר עמו ממש, שכן הגمراה (בבא מציעא צה, ב) מרוחיקה את הפטור למצוב שהבעליהם נשאל או נשכר לעבודה עבור השואל משעת השאלה, אף שאינו שניהם נמצאים באותו מקום בו ארע האונס.

2. שיטת הרמב"ן

הרמב"ן בסוגיותנו (ד"ה 'הא') בחשיבו לטעם הפטור של מטה מחמת מלאכה כותב:
דושאל ודאי חייב באונסין, אבל לא בפשיעה דמש ail. וכן **משאל פשע**
בה, שהשאייה למלאה, והיא אינה יכולה לסייע אותה.

הרמב"ן טוען כי השואל אמן חיב באונסין, אך הסכים להתחייב דווקא על אונסין שלא נגרמו על ידי המשאייל. ברגע שהמשאייל פשע⁴, הופקעה הפרה מורשותו של השואל מכדי שיתחייב באונסין שאירעו לה, וחוורה להיות ברשות המשאייל. יוצא אם כן, שהמשאייל הפסיד את עצמו בכך שפשע, ומכיון שכך השואל פטור.

על פי דברי הרמב"ן, לפיהם הפטור של מטה מחמת מלאכה נובע מפשיעת המשאייל, נבון את הקשר לדין 'בעליו עמו'. "החייב נזק" (מצווה נזק) והוא "אבי עזרא" (שמותם כב, יג) מסבירים שסיבת הפטור של "בעליו עמו" היא שלל המשאייל היה לשומר על החפץ המושאל בעצמו בשעה שהיא לידו⁵, ובזה שלא שמר הפסיד את עצמו. הסבר זה דומה, אם כן, להסבירו של הרמב"ן *לימטה* מחמת מלאכה.

בהמשך לשיטת הרמב"ן, יש להעיר על שיטתו התמורה, לכורה, של ה"נימוקי יוסף" (בבא מציעא נה, בבדפי הר"ף, ד"ה 'אפיקו מטה'). וזה לשונו:

כיוון שהשאייה למלאה **ידע דאפשר דמתכחשה במלאה** ואפיקו וכי
השאייה אם כן מתירה למיטה, ומה לי קטלא כולה ומה לי קטלא פגנא.
כదאמרין בגמרא (בבא קמא טה, א) **דמתכחשה קטלא פגנא איקרי, הלך**
המשאייל הוא דפשע בנפשיה.

⁴ באשר לפשיעת המשאייל, עליה מדובר הרמב"ן, ישנן שתי דעתות חלוקות:

א. ר'ין בחידושיו על אמר (ד"ה אללא) בבארו דברי הרמב"ן כותב: "כיוון שmetaה מחמת מלאכה משאייל פשע בה שהשאייה והרי חתרה למיטה". הפשיעה היא בעצם החשלה. כמובן, החשלה לצורך מלאכה היא עצמה הפשיעה, וזאת שהעובדת שהפרה מטה לכך שהיא רואה למלאה כל (אלא אולי לשימושים אחרים). מסקנה זו כוכנה לכורה רק במיטה גמורה, אך בנסיבות לא ניתן להאשים את המשאייל כפושע. לפי זה יש לקרוא ברמב"ן: "שהפרה אינה יכולה לסייע אותה" - הכוונה כל מלאכה.

ב. הריטביה, (ד"ה 'אייבעיא'), לעומת זאת, בהסבירו את דברי הרמב"ן מגדיש נקודה אחרת, ואומר שהיה עליו לבדוק את יכולתה אם היא בת מלאכה או לא. הפשיעה היא בזה שמסורת מלאכה שאינה מתאימה ליכולתה, והמשאייל פשע כיון שלא בדק לאיזו מלאכה רואיה פרתו. זו סיבה שבגינה ניתן לפטור את השואל מתשולם גם בסבירותה של חיש, ולא רק במרקחה של מיטה. לפי פירוש זה יש לקרוא ברמב"ן: "שהשאייה למלאה שהפרה אינה יכולה לסייע אותה" - בדוקא, ולא מלאכה באופן כללי. ליחד התבנה בין הפרשניות הללו בדרכי הרמב"ן, עיין להלן [סעיף 3] בעניין בלאי ספרים עקב הקריאה בהם.

⁵ הסבר זה הוא על פי פשט הפסוק, לפיו 'בעליו עמו' - עמו ממש.

לכוארה ה"נימוקי יוסף" מזכיר את שני טעמי הפטור שהובאו בראשונים. תחילת הוא מצין שהמשאייל ידע שהפרה מתכחש ולכוארה משום זה ויתר על הכחש (כרשב"א), ולבסוף, כתוב את הטעם השני שהמשאייל פשע בעצמו (כרמב"ז).

נראה שיש להסביר כי ה"נימוקי יוסף" סבור לאורך כל דבריו בטעם הרמב"ן על פי הבנתו של הר"ן (ולעיל, העלה 4). הפתח להבנת הדברים נעה בשינוי הלשוני אותו נוקט ה"נימוקי יוסף" בדרכיו. הוא איננו כותב 'ודאי דמתכחש' כלשהו של הרשב"א, אלא 'אפשר' דמתכחש'. לרשב"א, מכיוון שהפרה ודאי מתכחש הרי המשאייל מקנה מראש את הפירות' של החפש במתנה גמורה לשואל. ממילא, כשם שהסביר לפטור בכחש פשוטה בעניין הרשב"א כך הוא מדמה לכחש אף את המיתה כיון שהיא גם סוג של כחש. לדבריו של הרשב"א יש לקרוא את המשפט המשווה את החש למיתה בסדר הפוך מהכתוב; במקומו 'מה לי קטלא כולה מה לי קטלא פלאג' יש לקרוא 'מה לי קטלא פלאג' מה לי קטלא כולה'.

לעומת זאת ה"נימוקי יוסף" סבור שאין צורך לדעת באופן ודאי על הקלקול או המיתה, אלא אפילו במקרה שזה עולול לקרות הרי שהשואל לשואל בעודו שפה לא יכולה למורה, כיון שהמשאייל עצמו פשע בכך שמסר את הפרה לשואל בעודו שפה לא יכולה למורה, כי איינה ראייה כלל למלאכה - מAMILIA הוא זה צריך לשאת בתוצאות מיתה במקומות השואל. וכך שעל מיתה מתחייב המשאייל כי היא נובעת מפשיעתו, כך הוא אחראי במקרה של חחש שהוא סוג של מיתה, וכפי שמכוח זה את מהגמרא (בבא קמא סה, א) שכותב שם שכחש קרי חצי מיתה. וזהו שאומר 'מה לי קטלא כולה מה לי קטלא פלאג'.

אם כן, עולה כי ה"נימוקי יוסף" מסביר את טעם הפטור של מיתה מלחמת מלאכה הון בכחש והן במיתה לפי שיטת הרמב"ן, שכל סיבת הפטור נובעת בשל פשיעת המשאייל, ואין לראות בו שיטה עצמאית.⁶

אם כן, שיטתה הרמב"ן והרשב"א הן השיטות העקרוניות המרכזיות בראשונים להסביר טעם הפטור ב'מתה מלחמת מלאכה'.

מלבד שיטות אלו, נזכיר שיטה נוספת המובאת לאחרונים - שיטת ה'מחנה אפרים'. על פי שיטתו (ולכות שאלת ופיקדון סימן ד), וכן על פי שיטת הר"י בדור שור בפירושו לתורה (שםות כב, יט),

⁶ הסבר נוסף לדברי ה"נימוקי יוסף" ניתן לתת על פי דברי ר' מאיר שמחה מדווינסק (משך חכמה על התורת שמות כב, יג ד"ה אם בעליין), אשר לו שיטה נוספת בהסביר הפטור של 'מתה מלחמת מלאכה'. על פי שיטתו זו, ישנה טובת הנאה אותה חייב השואל למשאייל בשל העובדה שהוא משתמש בפרטיו של המשאייל לצורך מלاكتו, וטובת הנאה זו מהוות מעין פיצוי עבור הכחש של הפרה במרקחה בו הכחש נגרם כתוצאה מהmelaka. ניתן לומר, אם כן, שפטור זה קיים דווקא במרקחה של כחש, שאז הבעלים מוכן למחול על הכחש תמורה אותה טובת הנאה, אולם על מנת הפרה הבעלים לא מוכן למחל אלף תמורה טובת הנאה, ויש למצוא הסבר אחר לסיבת הפטור (כך מצאנו אף בגמרא עצמה, אשר הפטור בכחש היה פשוט לה יותר מאשר הפטור במיתה). על פי זה ניתן לומר שאלו בדיקת דברי ה"נימוקי יוסף": על פי דבריו בכחש סיבת הפטור היא טובת החנהה שמקבל המשאייל, אולם במיתה סיבה זו לא מספקה ומכיון שכן יש למצוא סיבה נספת לפטור, היא פשיעתו של המשאייל. וראה עוד מה שכתב הנצי"ב בפירושו לתורה (שםות כב, יד) בעניין זה.

מטרת השואל היא לשאול פרה לעשות בה מלאכה, ואם מתרברר שהיא איננה רואיה ל מלאכה, ממילא הוא אינו רוצה בה, ולמפרע מתרברר שהיא זו שאלה בטעות, ולכן פטור⁷.

3. הבחנות שביניות

ההבדל העיקרי בין שיטות הרמב"ן לבין שיטת הרשב"א הוא שלשיות הרמב"ן יש לשואל באופן עקרוני חיוב על הפרה, אך מכיוון שהמשאל פשע נפטר השואל. לשיטת הרשב"א, לעומת זאת, לשואל אין כלל חיוב מלכתחילה.

חלוקת עקרוני זה בין שתי שיטות הראשונות יוצר מספר השלכות. אציג כמה מהן:

א. ספרים שנتابלו במהלך הקראיה בהם - ה"מחנה אפרים" (הכלות שאלת ופיקדון סימן ז) כתוב, שלפי שיטתו ולפי שיטת הרמב"ן⁸ השואל חייב, אך לשיטת הרשב"א הוא פטור, מפני שהוא על הבעלים להעלות על דעתו שהספרים עשויים להתבלות במהלך הקראיה בהם.⁹

ב. הרוי"ד בתוספותיו (בבא מציעא צז, א, ד"ה 'ההוא') והריא"ז (كونטרס הראות פרק השואל, ראייה ג) מבקרים, האם הפטור בעונת מלחמת מלאכה הוא רק על ידי עדות או גם על ידי שבואה. ייתכן והדבר תלוי במלחוקת הרמב"ן והרשב"א. אם הטעם הוא מפני פשיעת המשאל (כרמב"ן) או משום שאלה בעוטה (כמחנה אפרים), הרי שהיות שלאו פטורים חיצוניים אין קשר לשבועות השומרים המוגדרת בתורה, אך אם הטעם לפטור נובע מעצם הגדרתו של השואל (כרשב"א), הרי שישיכת שבועות השומרים מהתורה גם על טענה זו.

ג. ספק אם הבינה מתח מלחמת מלאכה. ה"שלטי גיבורים" (בבא מציעא נו, א בדף הרוי"ף, סימן א) כתוב, שישנו חילוק בין מקרה בו אדם נהג כשרה אלא שהוא מסתפק אם הפרה מתח

⁷ ה"יגידלי שמואלי" (בבא מציעא צו, ב, ד"ה 'אללא') מעיר, ששונה נפקא מינה בין סברות הרמב"ן וה"מחנה אפרים" בקבוע שהשאל בהמה והוא מתח מלחמת מלאכה. לפי הרמב"ן, שהפטור ובו מפשיעת המשאל, לא שייכת פשיעת המשאל בקבוע. לעומת זאת, לפי ה"מחנה אפרים" שהפטור נובע מכך שהיתה שאלה בעוטה, אף אם המשאל קטע עדין יש כאן שאלה בעוטה. נפקא מינה נוספת תהיה במקרה שהשואל מתחה להיות חייב אם מתח מלחמת מלאכה והשאלה היא האם צריך לעשותות קניין על התחיכות זו או לא? לפי ה"מחנה אפרים" אין צורך בקניין, מכיוון שכל סיבת הפטור היא שאלה בעוטה, וברגע שהתנה במפירוש שהייה חייב גילה שאין זו שאלה בעוטה עבורי. לעומת זאת, לפי הרמב"ן זה פטור חיצוני שכן רוצחים בטלו יש צורך לעשותות קניין לאשרור הדבר.

⁸ טיעון זה בדברי הרמב"ן אפשרי רק לפי הבנת הרוי"ד ברמב"ן (עליל העורה 4), לפיו הסיבה לפטור היא העובה שהמשאל פשע בשנתן את הפרה למלאכה על אף שהיא איננה רואיה למלאכה, ועל פי זה אכן המשאל לא פשע במסירות ספר לקריאה, שכן הוא ראוי לתשמש לו הוא ניתן. לעומת זאת, לפי הבנת הריטב"א המשאל פשע אף במקרה זה, שכן אין הספר הזה ראוי לקרוא *בלא להתבלות*, שחייב הוא ישן, ואילו היה ניתן לו ספר חדש שלא היה מתבלת. ממילא אין למשאל עילה להבע מהשואל את תשלומי הבלאי של הספר.

⁹ וראה שם וראינו מдин דוד שכור שנפתח עקב השימוש בו.

מלחמת מלאכה או ממשחו אחר, בין מקרה בו שינה מלואכת הפרה ולא ברור ממה מתה. המקרה הראשון דומה ל'אני יודע אם הלוייטני' ופטור, כיון שספק אם כלל נתחיב, ולעומת זאת המקרה השני דומה ל'אני יודע אם פרעתיך' וחיב, היות שיש בודאי חיב וספק האם נפטר ממנו.¹⁰ חילוק זה ייתכן רק לשיטת הרמב"ן, היות שלפי הרמב"ן מצד דיני שואל הוא אמור להיות חייב (ודאי חיב), אלא שיש טענה חיצונית הפוטרתו, שבמקרה זה היא בספק (ספק בפטור), ולכן חיב. לעומת זאת לפי סברת הרשב"א, הפטור של 'מתה מלחמת מלאכה הינו מעצם הגדרתו של השואל, ולכן יש כאן ספק בחיב, והשואל יהיה פטור מתשולמי האונס.¹¹

ד. המשנה (בבא מציעא לג, ב) דנה בשומר שנגנב ממנו החפץ, ולא רצה להישבע ושילם. אומרת המשנה, שאם ימצא הגנב יזכה השומר בכפל. הגמara שם (ד, א) אומרת, ששאלת הדין שונה והוא אינו זוכה בכפל, כיון שэмilia לא הייתה לו אפשרות להפטור מתשולם, ואף אם יטען שהתקלקל מלחמת מלאכה, אינו נאמן, כיון שהוא שיכחה.

יש לדון, אם יטען השאלה "ה חוזרתני", או "לא שאלתי מעולם", וירצה לשלם, האם יקנה את הכפל או לא? נראה, שניתן לתלות שалаה זו בטעם הפטור של מטה מלחמת מלאכה שדנה בו הגמara. אם הפטור של מטה מלחמת מלאכה נובע מדיני שומרים כפירוש הרשב"א, ניתן לומר שהגמרה כלל לא עסקה בטענות 'כפירה בפיקודו', והטעם לכך פשוט, שכן המשאיל יודע שהו אין אמת, ולא יתרצה להகנות לו את הכפל. לעומת זאת, אם נסביר שפטור זה הינו פטור חיוני הנובע מפשיעת המשאיל, הרי שמדובר שהגמara עסקה גם בטענות פטור שאין נובעות ישירות מדיני שומרים, וממילא יכולה ליחס יחס דומה לטענות שהוצאו לעיל, ככלומר תבחן אותן הן שכיחות או לא.

במקרה למאמר שאלנו, מדובר אין דין הפטור של מטה מלחמת מלאכה מופיע במקרה או במקרים. התשובה לשאלת זו תלויה בשיטות הילו:

לפי הרשב"א, כל מהות השאלה היא שימוש שעולם להסתאים בכינוי החפץ, ולכן הפטור של מטה מלחמת מלאכה פשוט להבנה, כיון שהוא נועץיסוד הגדרת השאלה, ואין צורך להזיכרו.

¹⁰ וראה ב'בדק הבית' (ביבלי יוסף חושן משפט שם, ח) שנטקשה בזה, ומשום כך השםיט דין זה בשולחן ערוך, ולעומתו הרמ"א פוסקו להלכה. וראה מה שבאר שם הש"ך (שם, ג), ומה שפירש בקצת החושן שם.

¹¹ לפי דברי ה"ימחנה אפרים" (לעל סוף סעיף 2), שטעם הפטור של מטה מלחמת מלאכה הוא שלמפורע מוגבר שככל השאלה הייתה בטעות, גם במקרה זה ישינו ספק מלחמת מה מיטה הפרה הרי זה ספק בחיב, שכן ספק זה מעורר את יסוד תקפות השאלה, וממילא עולה, כי השאלה יהיה פטור מתשולמי האונסין במקרה זה.

לפי הרמב"ן הפטור אינו שיק לדיני שומרים, אלא נובע מסיבות חיצונית - או שהמשאי פשע (כרםב"ן) או שזו שאלה בטעות (כ"מchnerה אפרים"), ולכן אין מקום להזיכרו בתוך דין שומרים¹².

ג. הצגת הבעייתיות בפסק הרמב"ס

הרמב"ס בפרק א מהלכות שלאה ופיקדון עוסק בדיוני הפטור של מטה מחמת מלאכה. וזה לשונו (הלכה א) :

השואל כליל או בהמה... אפילו נאנס אונס גדול... חייב לשלם הכל... במא דברים אמרוים? בשנאנס שלא בשעת מלאכה. אבל אם שאל בהמה מחבירו לחירוש בה, ומטה **כשהיא חורשת** - הרי זה פטור. אבל אם מטה קודם שיחרוש בה, או אחר שחרש בה, או שרכב עלייה, או דש בה, ומטה כשהיא דשה, או בשעת רכיבה - הרי זה חייב לשלם, וכן כל כיוצא בהזה. וכן השואל בהמה מחבירוليلך בה למקומות פלוני, ומטה תחתיו באוטה הדרך, או ששאל דלי למלאת בו, ונקרע בבור **בשעת מלאוי**, או ששאל קרדום לפצל בו עצים, ונשבר **בעת שפצל** בו מחמת הבקוע, וכל כיוצא בהזה - הרי זה פטור, שלא שאל אלא לעשות בו מלאכה זו, והרי לא נשנה.

ומאידך כותב בהלכה ד :

ואם כחש בשורה חייב לשלם מה שפחיתה בדמיה. **כחש בשורה מחמת מלאכה** - פטור, וישבע שבועת השומרים, **שמחמת מלאכה כחש**.

התבוננות ראשונית בדברי הרמב"ס מעוררת מספר תמיינות שיש לברר :

ראשית, נראה מדברי הרמב"ס שהפטור של מטה מחמת מלאכה יכול אך ורק במקרה והפירה תמות או הכלי ישבר **בשעת המלאכה**.¹³ הראשונים¹⁴ והאחרונים הקשו, מניין שבהרמב"ס דין זה, והלא בוגרמא כתוב במפורש מטה **מחמת מלאכה**?

¹² יכול להיות ששאלת זו תלויות בשאלת כיצד יש לקרוא בוגרמא את משפט המפתח 'לאו לאוקמה בכילתי' שאלתית' - האם יש לקרוא 'השאלת' וכוונת הדברים היא להאשים את המשאייל בכך שפשע כשחשאייל את הפירה למרות שידע כי עלולה שלא לעמוד במשמעותו נלקחה (כרםב"ן), או שיש לקרוא 'שאלתי' וכוונת הדברים היא שהשואל מצדק באמורו שהוא פטור כיון שהמשאייל מותר לו על ההכחשה שכן שם כך שאל את הפירה (כרשב"א).

¹³ יש לשים לב כי הרמב"ס שפותר דזוקא בשעת מלאכה ממעט שני מצבים אפשריים בהם השואל יתחייב, ויש להסביר מדוע השואל לא נפטר בהם : (א) אם הפירה מטה בסיום המלאכה לנMRI, כאשר עמד השואל להחזרה לבעלים. (ב) אם הפירה מטה ברגע של מנוחה, או באחד הלילות שביןימי השאלת, כאשר היא שבתת בפועל מלאכה.

¹⁴ עיין בדברי הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א (دلעיל) וכן המגיד משנה העוסקים בסוגיותנו.

שנית, הרמב"ם מחלק בהלכוטיו בין מקרה של מתה מלחמת מלאכה לבין מקרה שכחשה מלחמת מלאכה. מלבד החילוק עצמו, משנה הרמב"ם בדבריו לגבי כל אחד מן המקרים: לגבי מתה כותב הרמב"ם שפטור דזוקא אם מתה בשעת מלאכה ואילו לגבי כח שפטור ובלבד שהיא מלחמת מלאכה. מניין לרמב"ם חילוק זה?

מספר פתרונות נאמרו לפסק הרמב"ם. נביא שתי שיטות מרכזיות, ונוורר את הבעיות הטענות בפירושיהם.

הריב"ש (שו"ת הריב"ש, סי' תcg, הובא ב"כسف משנה") טוען, שכדי לפטור את השואל علينا לדעת בבירור ממה באמת מתה הבאה, ולאחר מכן נדע זאת בוודאות לא נוכל לפטור אותו. לשם כך כתב הרמב"ם כלל, לפיו אם הבאה תמותה בזמן המלאכה נוכל לדעת כמעט בוודאות שמתה מלחמת מלאכה. כמו כן, אם גילו בה סימני כח במהלך עובדתה, אז גם אם תמות רק לאחר מכן נוכל לתלות זאת במלואה.

"ערוך השולחן" (חוון משפט שם, יב) מתייחס לтирוצים של הריב"ש וה"כسف משנה", אך מזכיר את דבריהם. לטענתו, לפי הרמב"ם נוצרת קולא לשואל יותר ממש לו על פי שאר הראשונים, שכן לפי הרמב"ם השואל פטור חז במרקחה ומתח מלחמת מלאכה, אפילו אם מתה לאחר מלאכה, והן במרקחה ומתח בשעת מלאכה, אף שאין שום קשר בין המלאכה לבין המיתה.

ה"ابני יהודה" (חוון משפט סימן כא) מעיר, ניתנן לדיקק מלהונן הרמב"ם כדברי "ערוך השולחן". הרמב"ם כותב: "אבל אם מתה קודם שייחרוש בה או אחר שחרש בה... הרי זה חייב לשלם", ולכורהה תמורה, לשם מה הרמב"ם כותב שהسؤال חייב גם לפני החריש, והלא זה פשוט שכן זה ככל אונסין רגיל שבתורה? אלא שהרמב"ם רוצה להציג שഫטו של מתה מלחמת מלאכה חל אם הפרה מתה בשעת מלאכה, אף שאין זה מלחמת מלאכה, וכן גובל את זמן החיוב לפני ואחריו, וממילא מוכח שבזמן שבאמצע פטור **בכל מצב**.

לענין דעתינו, ניתן לדיקק בדיקק להיפך בדברי הרמב"ם. הרמב"ם כותב בעניין שאלת קרדום, "ונשבר בעת שפצל בו מלחמת הבקו", כלומר, הוא תולה את המושגים זה בזו כדי לומר שرك בשעת המלאכה ניתן לקבוע בוודאות שהחפץ נשבר מלחמת מלאכה, והוא הדינן במתת הפרה.¹⁵

¹⁵ היו שהביאו כמקור לרמב"ם את דברי המדרש הגדול, וראה לעיל העראה 1. ה"אבני יהודה" (חוון משפט, סימן כא) מביא וראייה לשיטת הרמב"ם מהסוגיה (בבא מציעא פא, א) העוסקת באדם שליך כלים מבית האומן לשגורן לבית חמיו ונאנסו. אם נאנסו בהיליכה חייב, אך אם נאנסו בחזרה פטור, משום שהוא שומר שכר. ומקשים, מדוע יפטור מדין מתח מלחמת מלאכה, הלא לכך לקחם שישתמש בהם חמיו? מכאן מוכח שגם הם לא נאנסו ממש בזמן המלאכה אלא רק מלחמתה או בסביבתה אין את הפטור הניל.

¹⁶ יש שניסו לדחות את המסקנה אליה הגיעו "ערוך השולחן" מצד נוסף. הגמרא (נדח נח, א) דנה באשה שהשאילה לחברתה שמלה ובדקתה אותה קודם, והיא נתכללה מלחמת דם נידה. הדבר הוא שהראשונה טהורה וחברתה טמאה, אך לעניין כיבוס הכתם מהشمלה רשאית חברתה לומר שאינה מאמינה לה

הרב ירוחם ורפהפטיג, בספרו "בית ירוחם", מונצל את הסברו של ה"מחנה אפרים" לטעם הפטור כדי לתרץ את הרמב"ם. כזכור, המחנה אפרים מסביר שככל סיבת הפטור היא משומש זו שאלת בטעות, שכן הפרה לא עשתה את מלאכתה. טעם זה קיים דווקא אם הפרה מתה בשעת המלאכה, שכן השואל לא הספיק לבצע את המלאכה לשמה שאל את הפרה. אך אם הפרה מתה לאחר המלאכה, אף על פי שהזיהה כרעה מחייבת, יהיה השואל חייב שכן כבר ביצע את מלאכתו, ואם כן לא שייך לומר שהייתה כאן שאלת בטעות.

יש להעיר כי הסברו קשה, כיון שהוא שלפי דבריו הרמב"ם עולה, שגם אם הפרה מתה, לדוגמא, בלילא שבין היום הראשון למועד השאלת לבין היום שני, השואל יהיה חייב. לעומת זאת, על פי שיטתו הדין הוא שהשואל פטור, שכן לא עשתה את מלאכתה.

ה"בית ירוחם" התבלט בשאלת זו, ולכן ניסיה להבין את לשון הרמב"ם אחרת. המשפט הביעתי ל"בית ירוחם" בדבריו הרמב"ם הוא: "אבל אם מותה קודם שיחרוש בה או אחר שחרש בה... הרי זה חייב לשלם". סיבת החיוב במקרה המופיע בחציו השני של המשפט מבוארת לעיל. לעומת זאת, סיבת החיוב במקרה המופיע בחציו הראשון של המשפט, בו הפרה מתה קודם לכך, לא התבארה.

טוען ה"בית ירוחם", שכונת הרמב"ם היא לחייב במקרה זה דווקא במקרה הדומה לזה שהביא הרמב"ה¹⁷, ששאל בהמה לילך מקום ידוע ובאו ליסטים בדרך ואנסתה. דווקא במצב זה השואל יהיה חייב, שכן אז ודאי שהבהמה הייתה ראייה למלאכתה אלא שארע אונס בדרך, אונס חיוני. במקרה שכזה אין לומר שהייתה כאן שאלת בטעות, שכן המשפטיאל לא אחראי לאונסין חיוניים שקוראים להמה. הרמב"ם רצה לرمוז למקרה זה בדבוריו, על כן כתוב שאף על פי שמתה קודם למלאכה ואף שהיא זה מחמת המלאכה (לכלת בדרך) הרי שהשואל יהיה חייב.

אך נראה כי אין זה פשוט לשונו של הרמב"ם, שכן מביטויים רבים נוספים בהלכות אלו ניכר שכונת הרמב"ם לפטור דווקא בשעת המלאכה ממש, ולא בשום רגע של מנוחה, אפילו שזה קרה במהלך העבודה קודם שנסתהימה. כך הוא כותב: "וּמִתְהָא פְשָׁתָה כַּחֲרֵשֶׁת", "וּמִתְהָא

שבדקת השמלת מכתמים קודם לכך, והמוツיא מחברו עליו הראה. אם היה ידוע בבירור שהשניתה היא זו שייצרה את הכתם הרי שהייתה חיובת בכיבוס השמלת. לכaura היהתה השניתה אמורה להפטור מכיבוס מזמן בחש מחמת מלאכה, הרי סביר שבגד שמשאלים מטלכלך? אלא שיש לומר שכיוון שלכלדר זה לא נבע ישירות מחמת השימוש בגד (כגון בלאי) אלא גורם מוגרם חיוני, הרי שארף על פי שהוא בשעת השימוש, עדין אין זה מהווע עילה לפוטרה מלכבות עצמה את השמלת, אלא שיש צורף שזה יהיה מחמת השימוש ובאותו זמן לפחות.

ראיה זו ניתנת לדוחות כיון שלא מוגדר על ידה באופן מוחלט מהו גורם חיוני ומה לא. אלא נראה לוור כי החיוב של השואלת לבבש את השמלת נובע מן העובדה שיש לה חיוב להחזיר בגדי נקי בכל מצב, שכן כך דרך הנולם. בכך נובע מהתה שham חסרים של גאנטנים להחזרה ולתיקון, לכלוך ניתן לנקודות וממילא מן הסתם כמשמעותם בגדי מצפים לקבל אותן בחזרה נקי.

¹⁷ עיין לעיל פרק ב בדיקון בשיטת הרשב"א.

תחתיו", "או ששאל דלי... ונקרע בבור בשעת מלאוי", "או.... קרדום... ונשר בעת שפצל בו". הרי שככל הביטויים הללו מוכחים בבירור שלכך נקבעו הרמב"ם, וקשה לדוחק את דבריו רק לשני מקרים קיצוניים.

ד. הסבר נוסף לטעם הפטור ולפיו פיתרון לפסק הרמב"ם

נפתח בהסביר טעם הפטור של מתה מחמת מלאכה על פי סוגיה אחרת העוסקת בפטור זה, ועל פיה ננסה לobar את פסק הרמב"ם בדיון זה. המשנה (בבא מציעא לה, ב) עוסקת במקורה בו אדם שכר פרה, השאל איל אותה לאחר ומתה כדרמה, וכעת באים לדון מי ישלם. נחalker בעניין רב' יוסי ורבנן. רבנן סוברים, שהשוכר ישבע שמתה כדרמה ויפטר, ואילו השואל ישלם לשוכר, ולעומתם טוען רב' יוסי, כי לא ניתן שהשוכר יעשה שחורה בפרתו של חברו, וכן התשלומים יעברו למשכיר.

הסביר ה"חידושי הרמי"ם" (שם) את הסיבה לחיקוב השואל בתשלומי הפרה על פי עיקרונו נוסף שיש להקדימו. לשיטתו, כל סיבת החיקוב של שואל באונסים היא משום שהחיקוב מהוועה מעין דמי שכירות עברו זה שימושה בפרט חברו בחינם. לעומת זאת, שוכר משלים משלים באופן קבוע עבור השימוש בפרה, ומائدך נפטר מהחוב אונסים, כך השואל ישלם עבור השימוש בפרה בחינם על ידי חיובו במקורה של אונסים. אמנם, יש להציג כי השואל משלים פיצוי גדול של כל הפרה, אך בהסתברות יותר נמוכה, שכן فهو סביר שתמותה.

ممילא, מובן מדוע דוקא השוכר במשנה מקבל את התשלומי השואל על חיובו באונסין, שהרי חובי האונסין הם מעין דמי שכירות שלו למשכיר, ואין שום סיבה שהמשכיר יוכל דמי שכירות כפולים הן מהשוכר והן מהשואל. מכיוון שכן מועברים התשלומים לשוכר ששילם כבר למשכיר דמי שכירות רגילים.

לפי עיקרונו זה ניתן להבין אף את טעם הפטור של מתה מחמת מלאכה. לשם כך עלינו להתבסס על ההנחה לפיה התשלומים על מקרי האונסין הם מעין דמי שכירות עבור השימוש בפרה למלאכה ממוקדת. אם כן, כאשר הפרה מתה מחמת מלאכה, ממילא אין שום חיוב מצד השואל לשולם בעבליים, שכן לא השתמש בה כפי שרצה וה אין לו על מה לשלם 'דמי שכירות' (שהם בעצם המשמעות של חובי אונסין, וכפי שהסבירו).

דין זה ניתן ללמידה מהגמרא (בבא מציעא עט, א) הדנה בשני מקרים בהם שכר אדם ספינה, וטבחה בחצי הדרך. אם שכר **ספינה זו**, אפילו אם נתן דמי שכירות, יכול לקחתם חזרה, כיון שרצתה דוקא ספינה מסוימת להعبرת המשא שלו, וכשאיננה אין הוא חף לשולם, אף שנעשתה לו חלק מהמלאכה. וכך פסק הרמב"ם (הלכות שכירות ה, ג) :

השוכר את הספינה וטבחה לה בחצי הדרך, אם אמר לו ספינה זו אני משכיר לך ושכראה השוכר להוליך בה יין סתם אף על פי שננתן לו השכר יחויר כל השכר שהרי זה אומר לו הבא לי הספינה עצמה שכורתה **שהקפידה גדולה יש בספינה זו** ואני אביא יין מכל מקום ואוליך בה.

הש"ך (חוון משפט שיא, ב) אף הרחיק לכת ואמר כי :

אפשר דאפילו היין לא נטבע יכול לעכב ולומר אני רוצה ספינה אחרת וכן נראה לדינה.

לעומת זאת, אם אדם שכר ספינה סתם וטבעה באמצעות הדרך חייב ליתן השכר, וכדברי הגמרא : "אם לא נתן אמאי לא יתנו?! ", וכן פסק הרמב"ם (הלכות שכירותה, ג) :

אמר לו ספינה סתם אני משכיר לך ושכירה השוכר להוליך בה יין זה אף על פי שלא נתן לו מן השכר כלום חייב ליתן כל השכר, שהרי אומר לו הבא לי הין עצמו ואני אביא לך ספינה מכל מקום ואוליכו.

על פי זה ניתן לומר, אם כן, שאף בתשלום שואל על חוויה אונסינו ישנים שני מצבים. באופן עקרוני תשולומי האונסינו הם מעין 'דמי שכירות' עבור השימוש בהמה, וכאשר היא מותה סתם חייב לשלם, שהרי לכך נתחייב (שכן אף אם שכירות נפסקת באמצעות חייב השוכר לשלם עבור חלק המלאכה שנעשה לו). אלא שבדרך כלל השואל בהמה או חפץ מעוניינו לבצע בהם מלאכה מוקדמת שעליה להיעשות עכשו, שכן אחרת לא היה מגיע לידי מצב שצרייך היה לשאל אותה, אלא היה מוכחה עד אשר ישיג אמצעים לרוכשה, וככלשוו הרמב"ם : "שלא שאל אלא לעשות בה מלאכה זו". מכיוון שכן, כאשר מוכח שהפרה אינה מסוגלת לעשות את המלאכה הזו הרי שהוא פטור משלם עבורה 'דמי שכירות'.

הרבנן, בפירושו לפטור של מותה מחמת מלאכה (שםות כב, ג-ה), מביא למקרה הפלא פטור זה דווקא בדיוני שוכר, בעוד שבגמרה הוא מובה כפטור לשואל. וזה לשונו :

אם שכיר הוא - על הבמה שהיתה נשכרת אצלו, בא בשבדו - ופטור, אם מותה מחמת מלאכה. כי במידע שלא שכר הבמה על מנת להעמידה על השערורים תמיד, וכן הוא פטור מאונסינו.¹⁸

בניגוד לדינו של השואל, הרי שפטור שוכר אונסינו הוא פטור כללי שאין שייך דווקא במותה מחמת מלאכה, וא"כ מה ראה הארבנן להביא פטור זה דווקא ביחס לשוכר?

לעניין דעתך רצה הארבנן להביא פטור זה של מותה מחמת מלאכה בשוכר על מנת למדנו באמצעותו את סיבת הפטור של שוכר אונסינו בכלל. על מנת להבין את דבריו נראה שעליינו להתבסס על דברים שכabb קודם לנו, בהסבירו את סיבת החזוב של שואל אונסינו. ואלו דבריו (שם) :

בעליו אין עמו - רוצה לומר: אחרי שהמשאל אינו משותף עם השואל בתועלת השאלה וההלוואה ההייה כמו שהייתה בשומר שכיר. **שלם ישלם אפילו האונסינו.**

על פי דבריו, כיון שהשואל אינו משלם דבר למשאל, הוא מותחייב לשלם לו לפחות את האונסינו, כתחליף עבור ההנהה שמקבל מן החפץ ששאל. במשמעות, חיובו של

¹⁸ ועיין בהוצאת חורב ירושלים, התשנ"ז ובהערת העורכים שם.

השואל באונסין מהויה למעשה את דמי השכירות שלו על שאלת החפש. השוכר, לעומת זאת, שילם בדרך אחרת עבור השימוש בפירה למלאכה שעבורה שכר אותה, ומכיון שכן אם היא תמומת מבלי שהשתמש בה הוא יהיה פטור מאונסין, שכן אין סיבה לחיבתו ב'דמי שכירות' כפולים.

קשר זה בין דמי השכירות לבין התשלום על אונסין, לימדנו הארבנאל באמצעות הדיון ב"מתה מלחמת מלאכה". כאשר מתה הבהמה מלחמת המלאכה, התברר שלא הייתה כלל סיבה לחיבב את השואל או את השוכר בדמי שכירות, שכן הם לא קיבלו שום תמורה بعد התשלום, ומכיון שכן הן השואל והן השוכר פטורים במקרה זה, כל אחד מדמי השכירות שלו - השואל פטור מתשולם האונסין ואילו השוכר מקבל בחזרה את דמי השכירות.

על פי הסבר זה מובן אף הקשר בין דין מתה מלחמת מלאכה לבין הפטור בדיון 'בעלי עמו'. הרלב"ג בפירושו לתורה שמות כב, יט הסביר, שהשואל פטור כיון שהמשאל מותר לו לעמאות מקרה של אונסין, וזאת על מנת שיוכל להתחייב על המעשיק שלו (שהוא בעצם השואל¹⁹), ובכך יזכה בדמי השכירות המגיעים לו. אם כן, מאותה סיבה לא ישלם השואל את דמי השכירות שלו שהם חיובי האונסין, שכן לא נשתמש בפירה.

הרמב"ם, כזכור, חילק בין מקרה בו מתה הבהמה, שאז הפטור הוא דווקא אם קרה הדבר בשעת המלאכה, לבין מקרה בו כיחשה הבהמה, שאז פטור אם קרה הדבר מלחמת המלאכה ואף אם לא בשעת המלאכה. על פי דברינו, הסיבה לכך היא שעל מנת לפטור את השואל מחייבי האונסין, שהם 'דמי השכירות' שלו, علينا לדעת בזדאות שאין סיבה לחיבבו. דבר זה יכולים אנו לדעת דווקא אם מתה הפרה בשעת מלאכתה ממש, שאז מוכח שלא הייתה מסוגלת לעמוד במאיצ' של המלאכה הנדרשת, ולא בשעות המנוחה שהן כבר לא מוגדרות כזמן מלאכתה.

בבחש, לעומת זאת, היה שדי ברור שהוא נובע מהמלאכה, לפטור השואל אף אם הוא לא יתרחש בבדיקה בזמן המלאכה אלא רק לאחריו, וזהו שכתב הרמב"ם: "כחש בשעה מלחמת מלאכה פטור".

ודאי שם נעשתה כל המלאכה עד תומה, אלא שהשואל עוד לא החזיר את הבהמה לבעהיה, הרי שהובאה עליו לשלם את מלאו 'דמי השכירות' עבור השימוש בה, שכן היא עשתה את מלאכתה.²⁰

¹⁹ כזכור, לפי הגמרא (בבא מציעא צה, ב), המשמעות של 'בעלי עמו' היא שהמשאל הינו פועל של השואל, ועינן לעיל הערכה. 3

²⁰ הרחבה בעניין מה שמקשים על הרמב"ם מדוע אין הוא מביא את המקרה של שונרא שחברו עליו עכברים ומתה או שמת מרוב אכילת עכברים, ראה ב"יד פשוטה" לרנ"א רבי נזיר, הלכות שאלה ופקדו א, א, עמודים שושט, מעלה אדומים תשס"ג.

כותבי המאמרים

<p>רָאשׁ הַיִשְׂבָּה מַקִּים הַיִשְׂבָּה וָרְמֵם בָּה מַקִּים הַיִשְׂבָּה וָרְמֵם בָּה מַכְלִילַת הַרְצֹג, רְמֵם בַּיִשְׂבָּה (לְשֻׁבֶּר)</p> <p>רָאשׁ הַמָּכוֹן לְמִשְׁפַּט עֲבָרִי, הַאוֹנוֹבָרִסְטִיתָה הַעֲבָרִית יְרוּשָׁלָם</p> <p>מַחְזֹור ט'. מַכוֹן בָּן צְבֵי, וְחַחּוֹג לְתַלְמוֹד בְּאוֹנוֹבָרִסְטִיתָה הַעֲבָרִית יְרוּשָׁלָם</p> <p>מַכוֹן בָּן צְבֵי בּוֹגָר הַכּוֹלֵל בַּיִשְׂבָּה מַחְזֹור י'. מַכוֹן מַעֲלִיוֹת מַחְזֹור י"א. בֵּיה"ס לְהַנְּדָסָה, אַוְנוֹבָרִסְטִיתָה בָּרְ-אַיִלּוֹן</p> <p>מַחְזֹור י"ג. רְמֵם בַּיִשְׂבָּה מַחְזֹור י"ג. הַמְּכֹלֶלה האַקְדָּמִית נָתְנִיהָ, וְאוֹנוֹבָרִסְטִיתָה בָּרְ-אַיִלּוֹן</p> <p>מַחְזֹור י"ג. מַכוֹן מַעֲלִיוֹת מַחְזֹור ט"ו. רְמֵם בַּתִּיכְוָן הַתּוֹרָנִי 'בְּרַנְקוּ וַיִּסְ' בְּחִיפָה מַחְזֹור י"ז. רְמֵם בַּיִשְׂבָּת הַחֲסִידָר 'לְבָדָעַת' בְּשַׁדְרוֹת מַחְזֹור י"ח. רְמֵם בַּיִשְׂבָּת הַחֲסִידָר בְּפִתְחָה תְּקוּהָ מַחְזֹור כ"ג. תַּלְמִיד הַכּוֹלֵל בַּיִשְׂבָּה</p>	<p>הָרָב נָחוֹם אַלְיעֹזֶר רְבִינּוֹבִיץ הָרָב יִצְחָק שִׁילַת הָרָב חִיִּים סְבָטוֹ הָרָב אַלְחָנָן סְמָטָח פֿרֻופְ' גְּדוּעָן לִיבּוֹזָן הָרָב ד"ר צְבִי שְׁטַמְפֶּר נְסִים סְבָטוֹ ד"ר מִיכָּאֵל יַעֲקֹב הַלוֹי בָּן גַּרְשּׁוֹן הָרָב כְּרָמִיאָל כָּהָן הָרָב ד"ר דָּרוֹר פִּיקְסֶלֶר הָרָב צְבִי הַבָּר ד"ר יוֹבֵל סִינְיִי הָרָב אַלְיעֹזֶר רִיִּיף הָרָב שְׁלוֹמִי אַלְדָר הָרָב יַעֲקֹב קּוֹרָצּוֹיִיל הָרָב יִצְחָק הַרְשָׁקּוֹבִיץ מָשָׁה כָּהָן</p>
---	---